

AUTORA: Raquel Senra

Rodríguez Fer, C. (2018). *Valente infinito (libertad creativa y conexiones interculturales)*. Santiago de Compostela: Servizo de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela. 351 p.

A publicación do derradeiro volume de *Valente vital (Magreb, Israel, Almería)*, no ano 2017, pechou a ambiciosa singradura destinada a percorrer a obra do poeta José Ángel Valente vencellada aos seus distintos espazos vitais. Cun total de tres volumes, o ciclo denominado *Valente vital* inauguraba unha perspectiva crítica tan ambiciosa como necesaria, cun afán de aprehender a obra valenteana de xeito integral. Pois ben, baixo o título *Valente in inito (libertad creativa y conexiones interculturales)*, Claudio Rodríguez Fer ofrécenos unha obra que ilumina e complementa o ciclo precedente. Nel recóllese unha escolma de traballos de diversa natureza, extensión e destinatario, que converxen na idea de Valente como “creador total”, ao tempo que voz integradora de culturas e tradicións. A obra parte dunha constatación, ao considerar a José Ángel Valente como “uno de los intelectuales españoles más europeos y más abiertos a la alteridad universal por vivencia biográfica, por vocación ideológica y por asimilación cultural” (p. 19). O seu legado transcende amplamente a variedade de xéneros, linguaxes e sistemas literarios.

O estudo divídese en dous bloques temáticos: “Todos los géneros, todas las lenguas” e “Todas las culturas, todas las épocas”. Complétase cun apéndice, ao que nos referiremos posteriormente, e unha escolma bibliográfica, tanto primaria como secundaria, dos fundamentos críticos da obra valenteana.

A primeira parte da obra iníciase cun percorrido cronolóxico pola obra do poeta, dende que gañou o célebre Premio Adonais en 1954 até a publicación

dos seus libros póstumos. Lonxe de limitarse a unha simple enumeración de autores ou obras que emerxen da voz de Valente, Claudio Rodríguez Fer aporta en cada unha das calas unha ollada supranacional e atemporal, situando ao poeta como un elo indispensable entre distintas tradicións, linguas e épocas. Aínda que Rodríguez Fer evita caer en clasificacións, poderíamos atrevernos a esbozar una dobre distinción -imperfecta *per se*, pero clarificadora- que axude a asentar mellor o vasto termo de “conexión intercultural”. Por unha banda, estarían aqueles fíos que proceden de influencias xurdidas da amizade e da admiración mutua, como é o caso de Lezama Lima, María Zambrano ou Antoni Tapiès, entre moitas outras. Nestes casos, o prefixo “inter” adquire toda a súa dimensión semántica, debido á influencia que tamén neles espertou Valente, iniciando con moitos un diálogo en vida decisivo. Por outra banda, sitúanse aquelas voces e conexións culturais resultado da súa formación intelectual e sensibilidade artística; entre elas destacan o misticismo, a cábala xudía, a tradición hebraica, a poesía barroca ou o primeiro Romanticismo. Mención aparte merece o seu continuo retorno á orixe, neste caso á lingua e cultura galegas. Esta fonda pegada non se traduce unicamente en poemarios concretos, como *Cantigas de alén*, senón que abrangue a súa querenza pola lírica medieval e provenzal.

6

Rodríguez Fer, perfecto coñecedor da obra e a persoa de Valente, preocúpase por salientar un dato non suficientemente frecuentado pola crítica: a relación entre numerosos dos seus vínculos literarios e o seu compromiso con cuestións políticas e sociais. Trátase dunha corrente de fondo que non debería ser obviada por ningún lector. Un exemplo significativo remite ás figuras de Miguel de Molinos, Juan Valdés, Miguel de Cervantes, Francisco Quevedo ou San Juan de la Cruz. Alén de cuestión literarias ou culturais, Rodríguez Fer postula que “los siglos XVI y XVII están presentes pues en Valente con la máxima estima, como fundadores de una tradición crítica y libre combatida en su época y prácticamente abortada después” (p. 115). Baixo as voces deses “amigos de cuatrocientos años”, en palabras de Rodríguez Fer, aflora a relación conflitiva entre España e Europa, a sombra da persecución, a soidade ou o exilio. Un compromiso similar explica boa parte das súas traducións ou versións, onde moitas das obras ou autores escollidos remiten a razóns políticas ou cuestións ideolóxicas, reflexo, en moitas conxunturas, da propia situación vital de Valente.

Retomando así estas catro profundas correntes literario-estético-vitais, descubrimos que o termo “conexión intercultural” aparece sobradamente su-

perado, tecendo unha tupida rede de voces e tempos que, lonxe de actuar en termos cuantitativos ou acumulativos, emiten un son perfectamente harmónico en continua expansión.

Nesta primeira parte, ademais do xa sinalado, Claudio Rodríguez Fer dirixe un claro esforzo a salientar a versatilidade xenérica de Valente, sempre en perpetua procura da linguaxe artística ou literaria máis axeitada. Alén do Valente-poeta, Rodríguez Fer presenta ao ensaísta e tradutor como faces diversas, ao tempo que conciliadoras, dun “creador total”. O autor auriense non destacou por tratarse dun tradutor convencional, nin o pretendeu. El mesmo distinguía entre *tradución* e *versión*. Sen esquecer a súa vinculación laboral como tradutor na UNESCO, no eido artístico Valente “no fue nunca un traductor sistemático, sino literario, pues trató siempre de poner sus propios recursos creativos al servicio del texto original para hacerlo suyo y apoderarse así de lo admirado” (p. 63). O seu labor como tradutor supera a “simple” translación lingüística, apropiándose esteticamente do discurso inicial. Claudio Rodríguez Fer enumera todas as versións que foron incorporadas á súa obra poética, nun exercicio de asimilación e apropiación; expansión creadora da súa propia voz. A escolma de autores reflicte a amalgama de tradicións das que se nutre o propio Valente, funcionando todas elas de alicerce da súa obra. Li Po, T. S. Eliot, Pessoa, Goethe, Wang Wei, Celan, René Char, Poe..., son algunhas das versións que incorporou (p. 65). A tradución foi, en certas ocasións, a porta de entrada definitiva de literaturas e autores. Neste sentido, o descubrimento da poesía metafísica inglesa do século XVII, durante a súa estada en Oxford, resultou clave para a súa evolución poética. Valente achegouse ao italiano debido ao seu interese pola poesía contemporánea; ou ao alemán, inspirado por Hölderlin, con quen comparte a poética do fragmentario e da expresión antirretórica. A inclinación cara ao grego virá da man de Cavafis; do mesmo xeito que a cultura da diáspora e do exilio precisaba do francés para traducir a Edmund Jabès. En total, a voz integradora de Valente beberá de até sete linguas, de contextos culturais diversos e distantes.

No que respecta ao Valente ensaísta, Rodríguez Fer salienta o seu cultivo xa dende a adolescencia, converténdose no xénero, xunto coa poesía, máis presente no autor, directamente relacionado cos seus inicios no ambiente de formación madrileño. Esta práctica discursiva abrangue colaboracións periódicas, ensaios breves, aportacións académicas, autopoéticas, ou aforismos

sobre ética e estética. Todos eles foron compilados por vez primeira nas súas *Obras completas*. A faceta valenteana de poeta-crítico resulta tan diversa como definitivamente unida á súa práctica poética.

A segunda parte do libro, titulada “Todas las culturas, todas las épocas”, presenta un contido máis heteroxéneo, malia que sobresaen claramente dous eixes: Oriente e América latina. Resulta especialmente salientable polo seu carácter pouco habitual neste tipo de estudos, os dous capítulos dedicados a epistolarios; dunha banda con Jorge Guillén, e doutra con Octavio Paz, Julio Cortázar e Mario Vargas Llosa. A súa inclusión non só reflicte algunhas das redes vitais e literarias tecidas por Valente ao longo da súa vida, senón que son testemuña de influencias xurdidas dun sincero afecto e admiración intelectual. En non poucas ocasións, como sucede, por exemplo, no caso de Jorge Guillén, as misivas resultan un material altamente valioso para complementar a obra máis ensaística de Valente. Neste sentido, os epistolarios resultan unha prolongación necesaria da voz valenteana, de aí o acerto de Rodríguez Fer ao incluílos. Paralelamente, incorpóranse dous capítulos dedicados a conexións interartísticas, en concreto, ás artes plásticas e á música, pechando así o perfil do “creador total”.

8

Como se amosa nesta segunda parte da obra, Valente destacou, tamén, por unha forte conexión con América latina, non sempre salientada suficientemente pola crítica. Desta pegada dan conta as súas numerosas colaboracións con *Cuadernos Hispanoamericanos*, a amizade con Lezama Lima, a profunda presenza de Borges na súa pulsión creativa e, en definitiva, a íntima conexión experimentada con poetas latinoamericanos da altura de César Vallejo ou Vicente Huidobro. Rodríguez Fer apunta que o lazo con Latinoamérica é tecido ao longo da súa etapa universitaria, resultando unha constante na súa vida.

O estudo non se esquece de incorporar o Oriente do poeta auriense. Valente interesouse especialmente polas converxencias entre Oriente e Occidente a través do neoplatonismo, o xudaísmo e o sufismo; ao tempo que realizou versións de poesía xaponesa e amosou interese polo misticismo oriental e o budismo. Este eixe que predomina na segunda parte do estudo de Rodríguez Fer alza a Valente como perfecto nexo de unión entre culturas, ao tempo que catalizador de voces, épocas e sensibilidades.

Pecha o libro un apéndice que incorpora o epistolario do propio crítico con Valente. Estas cartas, alén da testemuña dunha calorosa amizade, explican e contextualizan ao propio Rodríguez Fer en relación ao poeta, revivindo ese diálogo aínda non pechado.

En definitiva, este estudo tan iluminador só podería ser levado a cabo por Claudio Rodríguez Fer, perfecto coñecedor dos máis profundos segredos da obra valenteana. Malia que o feito de ser unha escolma de artigos impide en ocasións pechar os numerosos círculos concéntricos que se trazan, o fío condutor da obra non se extravía. *Valente infinito* resulta unha obra suxestiva e xenerosa en referencias que abre portas para seguir afondando en Valente por moito tempo máis.

Arantxa Fuentes Ríos

Universidade de Santiago de Compostela

[<https://orcid.org/0000-0001-7431-6372>]